

बार्हस्पत्यो भरद्वाजः। मरुतः। त्रिष्टुप्।

वपुर्नु तच्चिकितुषे चिदस्तु समानं नाम धेनु पत्यमानम्।

मर्तेष्वन्यद्दोहसे पीपाय सकृच्छुक्रं दुदुहे पृश्निरूधः ॥ ६.०६६.०१

चिकितुषे- विदुषे। तत्। समानम्- सामान्यम्। नाम। धेनु- प्रीणनम्। पत्यमानम्- सरत्। वपुः- रूपम्। अस्तु- भवतु। मर्त्येषु- मनुष्यलोके। अन्यत्- ओषधिवनस्पत्यादिकम्। दोहसे- दोग्धम्। पीपाय- आप्याययति। पृश्निः- अन्तरिक्षम्। सकृत्- वर्षाकाले। शुक्रम्- शुक्लम्। ऊधः- उदकं दुदुहे ॥१॥

ये अग्नयो न शोशुचन्निधाना द्विर्यत्तिर्मरुतौ वावृधन्त।

अरेणवौ हिरण्ययास एषां साकं नृम्णैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥ ६.०६६.०२

अग्नयः। न- इव। शोशुचन्- भ्राजमानाः। ये। इधानाः- उद्दीपिताः। ते मरुतः- प्राणविशेषा वातविशेषा वा। यत्- यस्मिन्। द्विः- द्विगुणम्। त्रिः- त्रिगुणम्। वावृधन्त- वर्धन्ते। ते। एषाम्- एतेषां मरुताम्। अरेणवः- रेणुरहिताः। हिरण्यायसः- सुवर्णमया रथाः। नृम्णैः पौंस्येभिश्च- वीर्यैः। साकम्- सह। भूवन्- अभवन् ॥२॥

रुद्रस्य ये मीळुषः सन्ति पुत्रा याँश्चो नु दाधृविर्भरध्यै।

विदे हि माता महो मही षा सेत्पृश्निः सुभ्वेर्गर्भमाधात् ॥ ६.०६६.०३

मीळुषस्य- आनन्दकरस्य। रुद्रस्य- वेगाधिदैवतस्य। ये। पुत्राः- सुताः। सन्ति- भवन्ति। याँश्च। दाधृविः- धरित्री अन्तरिक्षम्। भरध्यै- धर्तु क्षमा भवति। सा। महः- महतां मरुताम्। माता- अन्तरिक्षात्मिका। विदे- लाभाय ज्ञानाय वा। मही- महती। सा। पृश्निः- अन्तरिक्षात्मिका। सुभ्वे- शोभनभूत्यै। गर्भ- उदकरूपम्। आधात्- आदधाति ॥३॥

न य ईषन्ते जनुषोऽया न्वशन्तः सन्तोऽवद्यानि पुनानाः।

निर्यदुहे शुचयोऽनु जोषमनु श्रिया तन्वमुक्षमाणाः ॥ ६.०६६.०४

जनुषः- जनान्। अया- गत्या। न। ईषन्ते- प्राप्नुवन्ति। पूर्वमेव। अन्तः सन्तः- जनानामन्तर्हृदि भवन्ति। अवद्यानि- चित्तकलुषानि। पुनानाः- प्राणायामपरायणेषु शोधयन्तः। शुचयः- पवित्राः। जोषमनु- उपासकानां काममनुसृत्य। निः दुहे- नितरां दुहन्ति। श्रिया- लक्ष्म्या। तन्वम्- स्वदेहभूतमुदकम्। उक्षमाणाः- सिञ्चन्तो भवन्ति ॥४॥

मक्षू न येषु दोहसे चिदया आ नाम धृष्णु मारुतं दधानाः।

न ये स्तौना अयासौ महा नू चित्सुदानुरव यासदुग्रान् ॥ ६.०६६.०५

मक्षु- शीघ्रम्। येषु- मरुत्सु। धृष्णु- वृत्रधर्षकम्। मारुतं नाम- मरुन्मन्त्रम्। आ दधानाः- धारयन्तः। अयाः- प्रपन्नाः। दोहसे- दोग्धुं क्षमा भवन्ति। ये। स्तौनाः- स्तेनाः। न भवन्ति। महा- स्वमहिम्ना। अयासः- अभिगन्तारः। तान्। उग्रान्- उद्गूर्णान्। नु- क्षिप्रम्। सुदानुः- शोभनदाता। अव यासत्- अवयजते ॥५॥

त इदुग्राः शवसा धृष्णुषेणा उभे युजन्त रोदसी सुमेके।

अध स्मैषु रोदसी स्वशोचिरामवत्सु तस्थौ न रोकः ॥ ६.०६६.०६

उग्राः- उद्गूर्णाः। ते- अमी। शवसा- बलेन। धृष्णुसेनाः- शत्रुधर्षकसेनाः। सुमेके- सुरूपिण्यौ। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। उभे। युजन्त- योजयन्ति। अध स्म- अपि च। एषु- एतेषु। रोदसी- माध्यमिका वा। स्वशोचिः- स्वप्रकाशा वर्तते। अमवत्सु- बलवत्सु मरुत्सु। रोकः- निरोधकः। न तस्थौ- न तिष्ठति ॥६॥

अनेनो वो मरुतो यामो अस्त्वनश्चश्चिद्यमजत्यरथीः।

अनवसो अनभीशू रजस्तूर्वि रोदसी पथ्या याति साधन् ॥ ६.०६६.०७

मरुतः- हे प्राणविशेषाः। वः- युष्माकम्। यामः- रथः। अनेनः- अदोषः। अस्तु- भवतु।
अनश्वः- अतुरगः। अरथीः- असारथिः। चित्- अपि। अजति- प्रेरयति। अनवसः-
पथ्यदनरहितः। अनभीशुः- रज्जुरहितः। असहाय इति भावः। रजस्तूः- उदकप्रेरकः। साधन्-
साधयन्। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। पथ्याः- मार्गान्। याति- गच्छति ॥७॥

नास्य वर्ता न तरुता न्वस्ति मरुतो यमवथ वाजसातौ।

तोके वा गोषु तनये यमप्सु स व्रजं दर्ता पार्ये अघ द्योः ॥ ६.०६६.०८

वाजसाते- वृष्ट्यादिसम्पल्लम्भके वृत्रैर्जनिते युद्धे। यम्। अवथ- रक्षथ। अस्य- तस्य। वर्ता-
प्रेरकः। नास्ति। स्वतः सरतीति भावः। तरुता- हिंसकः। न कोप्यस्ति। तोके तनये-
धर्मसन्ततिनिमित्ते। गोषु- धेनुषु चिद्रश्मिषु। अप्सु- मूलशक्तिधारासु निमित्तासु। यं रक्षथ। सः।
पार्ये- पारणीये वृत्रैर्जनिते युद्धे। द्योः व्रजम्- चिद्रश्मिसमूहबन्धकस्य। दर्ता- दारयिता भवति ॥८॥

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वम्।

ये सहांसि सहसा सहन्ते रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः ॥ ६.०६६.०९

गृणते- शब्दं कुर्वते। तुराय- त्वरमाणाय। स्वतवसे- आत्मबलाय। मारुताय- मरुद्गणाय।
चित्रम्- असाधारणम्। अर्क- मन्त्रम्। प्र- प्रकर्षेण। भरध्वम्- धारयत। ये। सहांसि- शत्रुशक्तीः।
सहसा- स्वशक्त्या। सहन्ते- अभिभवन्ति। तेभ्यो भरध्वम्। मखेभ्यः- मंहनीयेभ्यः। पृथिवी-
भूमिः। अग्ने। रेजते- कम्पते ॥९॥

त्विषीमन्तो अध्वरस्येव दिद्युत्तृषुच्यवसो जुहो३ नाग्नेः।

अर्चत्रयो धुनयो न वीरा भ्राजज्जन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ ६.०६६.१०

त्विषीमन्तः- दीप्तिमन्तः। अध्वरस्येव दिद्युत्- यज्ञस्य ज्वाला इव सन्तः। तृषुच्यवसः-
क्षिप्रगतयः। अग्नेः जुहो न- अग्निज्वाला इव सन्तः। अर्चत्रयः- अर्चनीयाः। धुनयः- कम्पयन्तः।

न वीराः- योद्धार इव । भ्राजज्जन्मानः- जन्मनैव दीप्ताः । मरुतः- वाताः प्राणविशेषाः । अधृष्टाः-
अप्रधृष्टाः ॥१०॥

तं वृधन्तं मारुतं भ्राजदृष्टिं रुद्रस्य सूनुं हवसा विवासे ।

दिवः शर्धाय शुचयो मनीषा गिरयो नाप उग्रा असृधन् ॥ ६.०६६.११

तम्- अमुम् । वृधन्तम्- वर्धमानम् । भ्राजदृष्टिम्- ज्वलद्दृष्टिम् । रुद्रस्य- वेगाधिदैवतस्य । सूनुम्-
पुत्रम् । मरुद्गणम् । हवसा- आह्वानेन । विवासे- परिचरामि । दिवः शर्धाय- दिव्यशक्तियुक्ताय
मरुद्गणाय प्राणगणाय । शुचयः- शुद्धाः । मनीषाः । गिरयः- गिरिस्था मेघस्थाः । आपः । न- इव ।
उग्राः- उद्गूर्णाः । असृधन्- अहंपूर्वा भवन्ति ॥११॥